

**УГКЦ ПІД ПРОВОДОМ ЙОСИФА СЛІПОГО У 40-80-х рр. ХХ ст.:
НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНА ОПОЗИЦІЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ**

Політичний режим, який утвердився в 1944 р. у західноукраїнському регіоні, носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративними та репресивними методами. Компартійна влада, основу якої становили новоприбулі росіяни зі сходу, взялася за форсовану уніфікацію суспільно-політичного, економічного та церковно-релігійного життя краю відповідно до загальносоюзних візців. У зв'язку з цим здійснювалися масові депортації патріотично налаштованих українців до Сибіру, а також акції щодо дискредитації греко-католицького кліру та нового владики УГКЦ Йосифа Сліпого. У відповідь провід ОУН звернувся у липні 1945 р. до населення не піддаватися на перехід до російського православ'я: "Українці греко-католики! Наш лютий ворог Сталін придумав нову штуку. Цим разом він хитро добирається до Української Греко-Католицької Церкви, до духівництва, до сумління людей... Їм це потрібно для того, щоб, перевівши Греко-Католицьку Церкву на російську православну і підпорядкувавши її московському енкаведистському патріархові Алексєєві, можна було насилати на українські галицькі села тисячі московських зайдів... Хай живе здорова українська національна суспільність, згуртована в Українській Греко-Католицькій і Українській Автокефальній православній Церкві!" [1, с.72-73].

У кампанії ліквідації УГКЦ влада застосовувала випробувані методи: масові репресії проти духовенства і їх родин, насильницьке навернення у православ'я, протиунійну наклепницьку пропаганду і агітацію. Вирішальна роль відводилася Львівському псевдособору 1946 р., який започаткував катакомбний період в історії УГКЦ.

Діяльність Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі – одна з найяскравіших сторінок української історії. Адже в умовах тоталітарного режиму, репресивно-каральний апарат якого боровся з будь-якими опозиційними виступами, УГКЦ зуміла зберегти структуру, виховала два покоління духовенства, не втратила підтримки значної частини галичан. "Від 1946 р. УГКЦ була не лише найбільшою забороненою релігійною спільнотою у світі, – наголошує ректор Львівської богословської академії о. Борис Гудзяк, – а й залишилася єдиною поширеною в Україні інституцією, яка уникала контролю офіційних радянських установ" [2, с.125].

Загалом катакомбний період діяльності УГКЦ можна поділити на три етапи: 1) 1946-1953 рр. – опір репресивним акціям влади; 2) 1953-1963 рр.

- організаційне відродження структур і активізація підпільної діяльності; 3) 1963-1089 рр. боротьба за збереження церкви та її легалізацію. Найважчими для Церкви були останні роки сталінського режиму. Ще до Львівського “собору”, у квітні 1945 р., вся вища церковна ієрархія – митрополит Йосиф Сліпий і десять єпископів – були заарештовані і, за вироками Військових трибуналів, ув'язнені на довгі терміни. Зауважимо, що жоден із них не зрікся своєї віри і вірності Апостольському престолу в обмін на обіцяну енкаведистами волю. У тюрмах і на засланні загинули владики Г.Хомишин, Й.Коциловський, М.Будка, Г.Лакота. Мукачівського єпископа Теодора Ромжу вбито в 1947 р. Протягом 1945-1946 рр. радянські органи безпеки заарештували понад 800 греко-католицьких священників та кинули їх у тюрми і концтабори! [3, с.311-315].

Головним приводом для арешту був опір наверненню у православ'я. “Аргументами” служили звинувачення у співпраці з нацистами (Й.Сліпий благословив дивізію “Галичина” на боротьбу з Червоною армією), а також – з українськими повстанцями, в середовищі яких діяли капелани. Як приклад наведемо доповідну записку уповноваженого у справах Православної церкви у Станіславській області Бельнова до Києва від 30 квітня 1946 р.: “Точних даних щодо співучасті колишнього уніатського, тепер православного духовенства Станіславської області з бандитською діяльністю українсько-німецьких націоналістів я в цей час не маю, однак мені відомо, що колишнє керівництво греко-католицької Станіславської єпархії – єпископ Хомишин Григорій і його заступник Лятишевський Іван, священник із м. Снятина – Оренчук Ілля та інші, нині арештовані органами НКВС священники, являються злісними ворогами радянської влади, вони благословляли німецьких загарбників на боротьбу проти нашої великої Батьківщини, підтримували і благословляли бандитів українсько-німецьких націоналістів, закликали віруюче населення області вступати в утворену німцями спеціальну галицьку дивізію СС і підтримували тісний зв'язок з українсько-німецькими націоналістами, усіяло підтримували їх і вели контрреволюційну роботу проти радянської влади серед віруючих” [4].

Внаслідок опору з боку греко-католицького кліру й віруючих реалізація рішень Львівського “собору” розтягнулася на кілька років. Наприкінці 1947 р. лише 1124 із 2700 священників прийняли православ'я. Зволікали з наверненням до православ'я 312 парафій [3, с.315]. Згідно з інформацією із Львівської області на кінець 1946 р. відмовилися перейти на православ'я 101 парох, крім того, 55 осіб були арештовані. Значна частина священників перейшла до світського життя. В області різко скоротилася кількість діючих церков – до 269, тобто удвічі лише за 1946 рік. Така ж

картина спостерігалася в Закарпатській області, де 173 парохі з 299 відмовилися залишити рідну Церкву навіть після того, як 128 із них були заарештовані й заслані в Сибір або Казахстан [5].

Напередодні перших арештів керівники митрополії подбали про збереження церковної ієрархії. Навесні 1945 р. митрополит Йосиф Сліпий призначив одразу чотирьох адміністраторів митрополії – своїх наступників: єпископів М.Будку і М.Чарнецького, архимандрита К.Шептицького та віце-провінціала чину Редемптористів Й. де Вохта [6, с.93]. Після того, як органи НКВС у квітні 1945 р. заарештували обох єпископів разом із митрополитом, митрополію очолив о. Климентій Шептицький. Внаслідок його арешту в червні 1947 р. управління перейшло до о. Й. де Вохта, громадянина Бельгії, якому довелося покинути Галичину наприкінці 1948 р. Обов'язки керівника митрополії він поклав на о. І.Зятіка. Але органи МДБ і його заарештували та вивезли в Сибір, де в 1950 р. священник помер від побоїв. Обов'язки підпільного керівника Церкви взяв на себе о. М.Хмільовський, який під псевдонімом Михайло Лаврівський переховувався в уцілелих жіночих монастирях, звертався до кліру і вірних з листами, піднімав їх дух у боротьбі за збереження Церкви в катакомбах. Водночас він співпрацював з українським підпіллям ОУН-УПА. Проте й М.Хмільовський у 1949 р. був схоплений і засуджений на заслання [3, с.312]. Залишившись без вищої ієрархії, нижчі структури Греко-Католицької Церкви продовжували діяти.

Подібні заходи щодо призначення своїх наступників ужив перед арештом у квітні 1945 р. Станіславський єпископ Григорій Хомишин. Він висвятив на єпископів-помічників професорів Духовної семінарії оо. С.Лукача, С.Ваповича та І.Слезюка і призначив генеральним вікарієм єпархії о. Г.Балагурка, який мав стати його наступником. Однак вже в 1945 р. оо. Г.Балагурко, С.Лукач та І.Слезюк були заарештовані, звинувачені “за співробітництво з німцями”, “організацію нелегального єпископату”, “нелегальні зв'язки з Ватиканом” та засуджені на довгі терміни ув'язнення. Лише о. С.Ваповичу вдалося уникнути арешту і втекти в Карпати, але керувати дієцезією він уже не зміг. Така ж ситуація склалася в Закарпатті. Єпископ Т.Ромжа напередодні загибелі від рук агентів Л.Берії висвятив на єпископа О.Хіру. Але вже 1949 р. спадкоємець був заарештований і засланий у Сибір.

20 вересня 1948 р. при виході із Преображенської церкви у Львові було вбито одного з “ініціаторів” “собору” 1946 р. о. Гавриїла Костельника. Обставини його загибелі та організатори акції не викриті й сьогодні. У львівських архівах, зокрема Служби безпеки України, відсутні навіть документи будь-якого слідства. Влада звинуватила в організації

терористичного акту ОУН і використала це для розгортання нової хвилі репресій проти визвольного руху та нескореної церкви. Наступ ще більше посилювався після вбивства 1949 р. Я.Галана, у зв'язку з причетністю до акції вихідців зі священницьких кіл. У цей драматичний період були репресовані митрополит, 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів та монахинь УГКЦ [7, с.62].

Попри переслідування, значна частина греко-католицького духовенства надалі чинила впертий опір комуністичному режимові. Він мав різні форми та методи: активні – відверті відмови прийняти православ'я, агітація серед вірних, або пасивні – офіційна відмова від своїх парафій та підпільна відправа церковних обрядів [4, спр.6, арк.123].

Керівництво ОУН-УПА, хоча і з деяким запізненням, але повело рішучу боротьбу проти насильницького навернення у православ'я, відверто загрожувало новонаверненим парохам, а інколи чинило проти них терористичні акції. Зокрема, у Станіславській області до 1952 р. було вбито чотирьох священників [8, с.38]. Значна кількість священників, зокрема й тих, які змушені були перейти у православ'я, тісно співпрацювала з українським підпіллям. Немало священників УГКЦ стали повстанськими капеланами. Зокрема, о. Василь Шевчук із Перемиського повіту, який ще в часи Другої світової війни у 1944 р. вступив в УПА й був капеланом повстанського куреня “Байди” (М.Савченка) у Закерзонні. Його захопили в полон і за вироком польського суду 13 вересня 1948 р. розстріляли.

Наприкінці 1952 р. на Станіславщині під впливом боївок ОУН 63 парахи відмовилися залишити УГКЦ. Тут діяли 70 церковних громад. Тоді ж 22 священники повернули Станіславському православному списоку посвідки про прилучення до православ'я [8, с.38]. Тож цілком слушно наголошувалось у постанові бюро Львівського обкому партії “Про стан антирелігійної пропаганди і агітації в області” від 14 квітня 1948 р.: “Після об'єднання греко-католицької церкви з православною, яке сталося 1946 р., у нашій області до цих пір вона має у своєму підпорядкуванні ряд церков і монастирів, які являються і досі натхненниками антирадянських наклепів, опорою українсько-німецьких націоналістів і куркульства” [9].

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями вдалося повернути до православ'я близько чотирьох мільйонів греко-католиків, 1124 священників і передати РПЦ близько 2500 церков Західної України. За ініціативою уряду СРСР у 1950 р. арештовано ієрархів Пряшівської єпархії Греко-Католицької Церкви у Чехословаччині, а вірних навернено до православ'я. Засуджені на довічне ув'язнення єпископ П.Гойдич помер у в'язниці, а єпископ-помічник В.Гопко був звільнений

В.В.Марчук. УГКЦ під проводом Й.Сліпого у 40-80-х рр. XX ст.: національно-духовна опозиція тоталітаризму

лише під час “празької весни” 1968 р., коли Греко-Католицька Церква легалізувалася [10, с.200].

Чи не найбільший опір чинили владі греко-католицькі монахи. Серед монашого духовенства лише декілька осіб зреклися унії. Попри жорстокі репресії та утиски, ще в 1950 р. на Львівщині утримувалися три, а на Станіславщині – шість греко-католицьких монастирів [5, спр.80, арк.34]. До василіяньського монастиря у Грушеві постійно приходили віруючі з навколишніх сіл, де греко-католицьку громаду було вже ліквідовано. Відтак священники та монахи продовжували релігійну діяльність як парахи, катехити. Найдовше протрималися жіночі монастирі, зокрема в Суховолі (до 1952 р.) та Львові (до 1957 р.). Діяльність усіх інших органи радянської влади припинили в 1950 р., коли в результаті масових репресій близько ста монахинь і сорок сестер-служебниць були арештовані і депортовані в Сибір та на Далекий Схід. 29 з них загинули в засланні [6, с.94]. Ті, хто залишився на волі, створили невеликі згромадження, здебільшого у приватних міських помешканнях. Вони продовжували працю як медичні сестри, швачки, прибиральниці й водночас служили як зв'язкові між підпільними священниками та мирянами. “Особливо велика заслуга у підпільному душпастируванні в Галичині, – відзначав А. Сапеляк, – належить священникам – Василям, Редемптористам, Студитам” [11, с.188].

Таким чином, до 1950 р. радянська влада ліквідувала всі п'ять греко-католицьких спархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик. З греко-католицьких єпископів залишився на волі (перебував у Ватикані) Іван Бучко, якого 1945 р. Папа іменував екзархом та апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі. Були ліквідовані або передані РПЦ майже 3000 парафій, 195 монастирів і чернечих осередків. А втім, лише третина священників перейшла на православ'я, 15% врятувалися втечею або еміграцією. половина усунених від служби була репресована або перейшла в церковне підпілля [10, с.200-201]. “Українську церкву загнано в катакомби, – писав о. І.Нагаєвський. – Скриті священники ночами хрестять дітей, вінчають молодих супругів та уділюють хорим Найсвятіші Тайни, а померлому кладуть на домовину грудку землі, що над нею в укритті відправляє священник похоронний обряд. Католицька Єпархія, що діє в катакомбах, застосувала всі досвіди і практику первісної Християнської Церкви під час поганських переслідувань” [12, с.68].

За цих умов парафіяни здебільшого зберігали в душі послідовність вірі своїх батьків, тому нерідко визнавали лише своїх колишніх парохів і бойкотували православних священників. Внаслідок цього, наприклад, лише в Жовкві на Львівщині протягом 1946-1949 рр. змінилися вісім

священиків [5, спр.70, арк.28]. У Станіславській області в 1949 р. на 605 церков було лише 276 священиків. За наступних 4 роки ситуація не покращилася: в 1953 р. на 614 діючих церков налічувалося лише 240 священиків [8, с.38-50]. Брак священиків РПЦ покривала за рахунок нашвидкоруч влаштованих 3-6-місячних курсів. Їх випускники виявляли дивовижну некомпетентність у релігійних питаннях, до того ж нерідко відзначалися не найкращими моральними якостями.

Поширеним явищем стала відправа православними священиками, на вимоги парафіян, служби за греко-католицьким обрядом. Це була одна з форм спротиву радянській владі і РПЦ. У цьому зв'язку в 1950 р. Московський патріархат розгорнув заходи щодо ліквідації залишків "уніатства" в церковній практиці. Львівський архієпископ Макарій і Дрогобицький єпископ Михаїл розпорядилися звільнити "нареши́ті церковні служби і самі церкви... від латинських нововведень, що суперечать догмам і духу нашої материнської Церкви" [6, с.95]. Але ще в 1952 р., тобто через шість років після навернення церков на православ'я, у повідомленнях до Києва наголошувалося, що служба у православних церквах Галичини проходить без змін, як за старих часів.

Потрібно відзначити, що збереженню УГКЦ в катакомбах сприяли певні заходи репресованої ієрархії. Зокрема, митрополит Йосиф Сліпий у складних умовах заслання надсилав кліру й вірним пастирські листи, які розповсюджувались у краї. Так, з нагоди Різдва 1947 р. закликав всіх греко-католиків стійко витримати переслідування влади, залишатися вірними батьківській вірі й Церкві, яка завжди віддано служила своєму народові [13, с.470]. Крім моральної підтримки, миряни знаходили у листах митрополита й чимало практичних порад. Зокрема, греко-католикам Жидачева, які залишилися без священика у першій половині 50-х років, він рекомендував збиратися у приватних помешканнях і самим співати Службу Богу, дозволив також тримати Найсвятіші Тайни вдома у свідомих релігійних людей [14, с.476-477]. Разом із митрополитом відбували тоді заслання 50 священиків УГКЦ, які нерідко продовжували душпастирську діяльність у тюрмах, концтаборах, на поселеннях.

Смерть Сталіна у березні 1953 р. породила в широкого загалу надії на легалізацію УГКЦ. Москва в особі Л.Берії навіть розпочала переговори з митрополитом Йосифом Сліпим, про що свідчить його лист тодішньому секретарю ЦК КП України М.Підгорному, надісланий до Києва в січні 1961 р. "Після 8 літ лагерів, – писав митрополит, – впродовж яких примінювано до мене найжорстокіше поведення, як до каторжника, так що я переніс на собі всі жахливі тортури тюрми і лягерів, починаючи від арешту, брутальної грубої поведінки, до голоду, холоду і ламання кісток.

За вісім літ мене ограблено дощенту, і то при допомозі конвоя, та обвезено через Харків і Москву по Сибірських лагерьх до Свердловськa, Вятки, Печори, Инти і інших місцевостей, де я перемучився до 1953 р. Тоді умер Сталін, і я скінчив 8 літ каторги". Далі митрополит повідомляв, що у травні 1953 р. його привезли до Москви, де високі чиновники МВС розпочали переговори. (Як виявилось – за ініціативою і наказом Л.Берії). Митрополиту запропонували допомогти уряду СРСР у налагодженні взаємин із Ватиканом. Владика погодився за умови, що "Греко-Католицька Церква буде дальше признавана Урядом, що я буду реабілітований і признаний не тільки як митрополит, але і як кардинал..." Крім того Й.Сліпому запропонували написати історію Церкви, дозволивши попрацювати з цією метою в Державній бібліотеці ім. В.Леніна. Однак після розстрілу Л.Берії його наступник генерал Круглов вимагав, аби він відкрісав від Папи. Коли ж митрополит відмовився, його повернули на заслання до Красноярського краю. Перед від'їздом він вручив представникові МВС генералу Г.Жукову меморіал, у якому заявив, що хоче створити об'єктивну й повну історію Церкви, висловити, "на чому опираємося, і що ми так рішучо обстоюємо, готові завжди навіть на кровні жертви" [15, спр.87, т.10, арк.278; т.5, арк.295]. У неволі митрополит справді написав ґрунтовну "Історію Вселенської церкви на Україні", яка була конфіскована органами МВС, а її автор у 1959 р. був засуджений ще на вісім років заслання.

У період хрущовської "відлиги" до рідного краю повернулися десятки тисяч вигнанців, у тому числі і звільнені греко-католицькі священники. До березня 1957 р. в Галичину прибули 65,5 тис. українців, з них чимало священників. 6 серпня 1956 р. в листі до голови комітету у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР з Києва повідомлялося, що із репресованих 344 уніатських священників на захід України повернулися 243. Значна частина з них вже розгорнула релігійну діяльність, відправляла службу, агітувала проти РПЦ і патріарха Олексія. До владних структур надходили численні заяви від віруючих з вимогами реабілітації УГКЦ, ресстрації церковних громад згідно з Конституцією [16, спр.4263, арк.202-205]. Львівський обком партії доповів ЦК КПУ про пожвавлення діяльності уніатського духовенства. Зокрема, відзначалося, що повернувся із заслання о. М.Хмільовський, колишній генеральний вікарій митрополії. Він активно відновлював діяльність нелегальної УГКЦ, відправляв богослужіння у своєму будинку, встановлював контакти з кліром. Водночас колишній протоігумен чину Василіян у Львові В.Градюк, М.Когут та інші збирали навколо себе монахів, а попередній секретар митрополита Андрея Шептицького В.Грицай згуртував священників і монахів, підтри-

мував постійний зв'язок із митрополитом Й.Сліпим, допомагав йому та іншим засланим матеріально [16, спр.4081, арк.2-5].

Велике значення мало для катакомбної Церкви повернення ієрархів, зокрема єпископа М.Чарнецького до Львова в 1956 р., єпископа І.Лятишевського – до Станіслава, а єпископа О.Хіри – до Мукачева. Незважаючи на постійний нагляд і загрозу репресій, вони перш за все відновлювали церковні структури, зміцнювали Церкву організаційно, дбали про поповнення кліру для роботи у підпіллі. Єпископ М.Чарнецький за два роки діяльності до смерті у квітні 1959 р. висвятив півсотні священників. Ще 280-300 священників він прийняв до УГКЦ з Православної церкви. Вони побажали повернутися до УГКЦ, офіційно залишаючись поки що на службі [4, спр.18, арк.102-103]. Єпископ І.Лятишевський, хоча відповідні радянські органи стежили за ним та брали на облік усіх відвідувачів, згуртував навколо себе священників на Станіславщині, утворив ініціативну групу за відродження УГКЦ, яка подавала численні заяви до влади. Кількість невоз'єднаних парохів у області зросла до 84 [4, спр.18, арк.102-103]. Вони вели широку душпастирську роботу, хоча влада їх переслідувала, проводила обшуки, конфісковувала церковні книги, накладала стягнення. Нерідко громади, які не перейшли у православ'я, самочинно відкривали свої церкви, в яких підпільні священники відправляли Службу Божу (зазвичай на великі релігійні свята). Поширеним явищем стало спільне слухання релігійних радіопередач із Ватикану, яке було організовано спеціально для греко-католиків України.

Зрозуміло, що процес повернення із заслання греко-католицького духовенства надзвичайно турбував органи влади західних областей України. 6 квітня 1955 р. секретар Львівського обкому партії М.Лазуренко в листі до Москви доповідав, що до краю повернулися 30 колишніх священників УГКЦ і колишній генеральний вікарій митрополії М.Хмільовський, таємно висвячений єпископом, засуджений у 1950 р. за співробітництво з ОУН-УПА і зв'язок з Ватиканом на 10 років ув'язнення. М.Лазуренко скаржився, що майже всі вони ведуть “ворожу радянській владі діяльність”, підтримують зв'язок із митрополитом Й.Сліпим та іншими ієрархами УГКЦ в засланні, надають їм матеріальну допомогу. Він підсумовував, що повернення греко-католицького духовенства “вкрай небажане” і має бути максимально обмеженим [16, спр.4081, арк.2-5].

В іншій доповідній записці до Ради у справах РПЦ при уряді СРСР від 4 січня 1957 р. М.Лазуренко слушно відзначав, що попри арешти і заслання єпископів та 344 священників УГКЦ із 590, які відмовилися прийняти православ'я, воз'єднання церков виявилось формальним, і “уніатські порядки залишилися незмінними”. За його твердженням,

В.В.Марчук. УГКЦ під проводом Й.Сліпого у 40-80-х рр. ХХ ст.: національно-духовна опозиція тоталітаризму

повернення із заслання 286 священників різко ускладнило релігійну ситуацію на Львівщині. УГКЦ у підпіллі активізувала свою діяльність, деякі громади навіть подавали заяви про реєстрацію уніатських парафій, посилаючись на незаконну ліквідацію унії. Особливу роль у цих процесах відіграли єпископи І.Лятишевський, М.Чарнецький, О.Хіра, М.Хмільовський, які повернулися із заслання і очолили реабілітаційний релігійний рух. Доповідач також зазначав, що митрополит Й.Сліпий, перебуваючи у Красноярському краї, підтримував зв'язок із цими діячами та фактично керував Церквою, а віруючі з нетерпінням очікували на його повернення. М.Лазуренко наголошував, що, незважаючи на лібералізацію суспільного життя, не можна допускати “відновлення у будь-якій формі діяльності греко-католицької церкви”, й підкреслював, що цієї думки дотримуються керівники органів у справах культів Польщі, Чехословаччини й Румунії [18, д.53, л.1-2].

Повернувшись із місць позбавлення волі, греко-католицькі священники активно включилися в діяльність катакомбної Церкви. У звіті до Москви від 10 грудня 1956 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Корчовий доповідав: з 267 священників, що повернулися, лише 14 погодилися очолити православні парафії, а решта здійснювали підпільні богослужіння у греко-католицькому обряді, до того ж стали “моральною базою оунівського підпілля” [16, спр.4263, арк.288-300]. Відтак органи радянської влади вживали всіх заходів для боротьби з УГКЦ, залучивши до цього Російську Православну церкву. За участю її ієрархів у Москві відбулося спеціальне засідання Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР, яке 10 квітня 1959 р. ухвалило постанову про посилення роботи для “ліквідації залишків унії в західних областях УРСР”, у якій передбачалася активізація православного священництва супроти підпільної УГКЦ. Священникам пропонувалося викривати Ватикан як ворога православ'я і натхненника “холодної війни”, боротися з підпільною діяльністю уніатів, передавати їх справи до суду, виселяти за межі областей, реєструвати лише православні церковні громади, припинити виплати пенсії сім'ям виселених священників [16, спр.42, арк.47].

У грудні 1962 р. на зустрічі з М.Хрущовим посланець президента США Н.Казенс передав прохання Д.Кеннеді і Папи Івана ХХІІІ звільнити митрополита Й.Сліпого. Тож на початку лютого 1963 р. митрополит виїхав до Риму, де взяв участь у ІІ Ватиканському соборі як глава УГКЦ. Дорогою, під час короткого перебування у Москві, він висвятив на єпископа редемптористського ігумена Василя Величковського й призначив його керівником УГКЦ у підпіллі. У Римі митрополит розгорнув активну діяльність. Вже 1963 р. там було засновано Український като-

лицький університет св.Климентя Папи, наступного року відкрито монастир для монахів-студитів, згодом посвячено собор Святої Софії – духовний центр українських греко-католиків, налагоджено видання журналу “Богословія”. Митрополит підтримував зв’язок із краєм (здебільшого через Польщу), надсилав пастирські листи, діставав інформацію про діяльність релігійного підпілля. Папа Павло VI іменував Й.Сліпого Верховним архієпископом Української Католицької Церкви і кардиналом.

Призначення В.Величковського на посаду архієпископа виявилось надзвичайно вдалим вибором. Він спричинився до широкої розбудови УГКЦ в катакомбах. За його ініціативою розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ’я. “Величковський закликає деяких священників до розриву з православ’ям і переходу на бік Ватикану, – стурбовано доповідав у квітні 1964 р. уповноважений комітету у справах РПЦ в Києві В.Сухорін. – За останній час в округах Львова й Івано-Франківська під впливом пропаганди з православ’ям порвали 8 священників” [5, спр.446, арк.144]. В.Величковський заснував три таємні жіночі монастирі у Львові: Службниць, Василіянок і св.Вікентія, де дівчата складали чернечі обіти. В таємній резиденції у Львові він зустрічався з генеральним вікарієм у Перемишлі В.Гриником, через якого підтримував регулярний зв’язок із кардиналом Й.Сліпим. На випадок нового арешту (а він вже відбув 10 років заслання), В.Величковський висвятив 1964 р. на єпископа Володимира Стернюка та на єпископів-помічників – І.Чорнія, Н.Дейнеску, П.Козака і Й.Гірняка. У 1967 р. він доповідав кардиналу Й.Сліпому, що в Галичині й Закарпатті діють 150 парохів, понад 100 василіянок, 60 студитів, 54 редемптористи. У 14 таємних домівках перебували 240 монахинь-василіянок. З православ’я перейшло близько 50 священників, ще 40 були таємно висвячені [3, с.323].

Однією з найгостріших проблем катакомбної церкви у 1960-х роках було поповнення складу греко-католицького священництва. На цей час вичерпався резерв колишніх семінаристів, ченців, які unikли арештів. Саме із цього середовища єпископ М.Чарнецький висвятив після короткотермінового навчання півсотні священників. Згодом назріла потреба готувати священників із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології. На підпільні семінарійні курси підготовки здебільшого залучалися сини і родичі греко-католицьких священників та миряни-активісти Церкви. Крім того, практикувалося навчання кандидатів у православних семінаріях, а також римокатолицьких – у Ризі й Каунасі.

Підпільне навчання тривало 4-6 і більше років у приватних домівках з кількома, а часом із одним кандидатом. Лекції читали підпільні

єпископи В.Величковський, С.Дмитерко, Й.Гірняк, П.Василик, священники А.Масюк, Є.Пелех, М.Косило та інші. Зокрема, для підпільних семінаристів у Стрию викладали оо. ЧСВВ Д.Богун, Є.Тимчук, С.Дмитерко, М.Гринь, Ю.Янтух [19, с.135]. Програма включала традиційні предмети, що викладалися в духовних семінаріях: катехизм, мирянську та пастирську теологію, літургію, канонічне право, церковно-слов'янську, грецьку, латинську мови, історію Біблії, історію України тощо. Успішно склавши іспити перед старшими священниками, слухачі допускалися до висвячення, яке здійснювали єпископи В.Величковський, В.Стернюк та інші. З конспіративними цілями практикувалося висвячення кандидатів із Львівщини у станіславських єпископів і навпаки.

Зауважимо, що в умовах підпільної діяльності церковна структура, зокрема система підпорядкування, мала свої особливості. Так звані "старі" священники, висвячені до 1946 р., визнавали верховенство єпископів своєї дієцезії, тобто як і раніше, в легальних умовах. Висвячені в підпіллі підпорядковувалися тим єпископам, які їх висвятили. Священники діяли самостійно, причому майже ніхто не працював у рідних місцях. Час від часу організовувалися таємні наради, зокрема у Львові – в помешканні Олени Кульчицької або на Закарпатті. У них брали участь і ті священники, які формально прийняли православ'я. Діяльність УГКЦ зближувала ієрархію зі священництвом, єпископи працювали безпосередньо серед народу, що позитивно впливало на український соціум, сприяло його консолідації.

Хоча протистояння Греко-Католицької Церкви і радянської влади ніколи не припинялося, все ж таки доба хрущовської "відлиги" та перші роки після його зміщення в 1964 р. принесли певне послаблення антирелігійного тиску. Це дозволило відновити структуру попередньої митрополії. Владика В.Величковський керував Львівською архієпархією до свого арешту в 1969 р. Він мав помічників оо. А.Зофійовського та І.Чорняка, а в 1964 р. висвятив наступником рдемпториста о.Володимира Стернюка. Івано-Франківською єпархією правив єпископ Іван Слезюк (помер 1973 р.), який висвятив помічником і наступником о.С.Дмитерка. Мукачівсько-Ужгородською єпархією керував єпископ О.Хіра. За підрахунками о. Б.Боцюрка, у 1968 р. в Україні діяли кількасот греко-католицьких священників, близько 480 монахинь, які згуртувалися в 14 таємних релігійних будинках. Ядро Церкви становили монаші чини – близько 240 василіян, студитів, рдемптористів. Були висвячені 40 священників, 50 повернулися із православ'я, 20 кандидатів проходили навчання. У деяких місцевостях греко-католики самочинно відкривали замкнені храми, запрошували для служби підпільних свяще-

ників. На заході України фактично діяли 88 греко-католицьких церков [6, с.102]. У спеціальній постанові ЦК Компартії навесні 1970 р. наголошувалося: останнім часом у Львівській області активізувалася діяльність уніатів, частина з них порушує радянське законодавство про культу, самочинно захоплює церковні приміщення, створює нелегальні монастирі, а подекуди намагається вести антирадянську, націоналістичну пропаганду [16, спр.139, арк.30]. Наприкінці 1960-х років на Львівщині проживали 144 греко-католицьких священники, понад 200 ченців із ліквідованих уніатських монастирів [20, с.287].

За цих обставин урядові інституції прийняли ряд важливих рішень щодо боротьби як із “нелегальною діяльністю уніатської церкви та сектантів”, так і з релігією взагалі. Наприкінці 1960 р. було заарештовано єпископа В.Величковського, відомих священників П.Городоцького у Львові і Р.Бахталовського в Коломиї, здійснені обшуки в єпископа В.Стернюка, у помешканнях десятків священників і ченців. Було знято з реєстрації багато церков. Наступ на релігію і УГКЦ тривав упродовж наступних років, щоправда, у менш брутальних формах. КДБ широко застосовувало провокації, аби дискредитувати греко-католицьку ієрархію, зокрема єпископа В.Стернюка. У закритих храмах влада облаштувала антирелігійні, насамперед антиуніатські музеї, які поряд з іншими чинниками здійснювали ідеологічну обробку населення.

Зустріч М.Підгорного з Папою Павлом VI в 1967 р. та події в сусідній Чехословаччині 1968 р. й відродження там Греко-Католицької Церкви активізували діяльність духовенства і вірних УГКЦ на заході України. Не допомогло й розповсюджене уповноваженим Ради у справах релігії повідомлення, в якому однозначно стверджувалося, що греко-католицькі громади не будуть реєструватися, оскільки УГКЦ ліквідована, а священники й ініціатори самочинного відкриття уніатських церков каратимуться ув'язненням до 10 років. Заяви щодо легалізації УГКЦ продовжували надходити. Органи влади були серйозно занепокоєні виступом українських дисидентів на захист УГКЦ. На початку 70-х років Москва розгорнула широку кампанію боротьби з “українським націоналізмом” та УГКЦ. Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій з метою залякати народ і зупинити національний рух. Пік репресій припав на 1972-1973 рр. У грудні 1973 р. були заарештовані єпископи С.Дмитерко та І.Слезюк, декілька священників. Невдовзі підступно вбито підпільних священників оо. І.Кривога та П.Чучмана.

Гельсинські угоди змусили Кремль послабити наступ, з іншого боку, вони дали поштовх легальному руху за права людини. Прихід на

В.В.Марчук. УГКЦ під проводом Й.Сліпого у 40-80-х рр. ХХ ст.: національно-духовна опозиція тоталітаризму

Апостольський престол Папи Івана Павла II в 1978 р. активізував політику Ватикану на захист УГКЦ. У листі до радянського уряду Святіший Отець, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, яку підписав Л.Брежнєв у 1975 р., закликав не чинити перепони віруючим. Особливо гостро сприйняла Москва резолюцію Синоду українських єпископів у Римі від 2 грудня 1980 р. про неканонічність рішень Львівського “собору” 1946 р. Виступаючи на всесоюзній конференції з національних проблем у червні 1982 р., тодішній завідувач відділу пропаганди ЦК КПУ Л.Кравчук наголошував: “Розрахунок робиться на те, щоб воскресити уніатство і використати його в ролі релігійно-націоналістичної опозиції... Під впливом ворожої пропаганди активізувалася діяльність католицького кліру. Колишнє уніатське духовенство постаралося розгорнути психологічну підготовку віруючих до виступу з домаганням відновити діяльність уніатської церкви” [6, с.114]. Через десять років Президент України Л.Кравчук приїде до Святоюрського собору, де поклониться прахові митрополита Й.Сліпого.

Незважаючи на переслідування й арешти, а часом вбивства, як це було в 1980 р., коли загинули греко-католицькі священники А.Гургула, І.Котик і Є.Восикевич, опозиційна діяльність УГКЦ тривала. 1982 р. було утворено “Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви”. Нею керували пізніше заарештовані й ув'язнені дисиденти Й.Тереля та В.Кобрин, який налагодив видавництво “Хроніки Католицької Церкви в Україні”. Активізувався й рух за легалізацію Церкви.

Протягом 80-х рр. УГКЦ втратила визначних ієрархів. 7 вересня 1984 р. помер у Римі верховний архієпископ Львівський кардинал Йосиф Сліпий. Його наступником став Мирослав Іван Любачівський, кардинал з 1985 р. У засланні в Казахстані помер єпископ Хіра. Дещо раніше – єпископ М.Мураній і Й.Федорик. Натомість у єпархіях були висвячені на єпископів І.Семедій та Ф.Курчаба.

Внаслідок демократизації СРСР з 1985 р. були звільнені всі політв'язні, зокрема греко-католицькі священники. Вони очолили національний рух за права людини. Створений 1987 р. у Львові Комітет захисту Української Католицької Церкви під керівництвом Івана Геля видавав журнал “Християнський голос”, організував великі віча віруючих, збирав підписи під петиціями за легалізацію УГКЦ. Того ж року група українського католицького духовенства на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила про вихід із підпілля. Відкрито виступили з вимогами щодо відродження УГКЦ владики В.Стернюк, С.Дмитерко, І.Маргітич. Цей рух особливо посилювався у зв'язку з відзначенням на

державному рівні 1000-ліття хрещення Руси-України. УГКЦ фактично вийшла з підпілля, ставши вагомим чинником українського державотворення. Уже в часи незалежності, влітку 1992 р., прах Патріарха Йосифа Сліпого перенесли зі Святої Софії, що у Римі, до крипти Святоюрського собору у Львові. Але ми повинні пам'ятати заповіт Патріарха: як тільки це стане можливим, бути похованим у столиці незалежної України. Фактично він заповів своїй Церкві довгий страдний шлях повернення до своєї колиски – Київської Церкви [21, с.12-13]. Шлях, який не всипаний квітами, екуменічний шлях, на якому треба відкинути чимало своїх галицьких амбіцій, а це, як свідчить недавня історія, найважче.

1. Сергійчук В. Нескорена Церква і Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу. – Київ, 2001.
2. Гудзяк Б. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви. 1946-1989 // Другий міжнародний конгрес українців Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч. II. – Львів, 1994.
3. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła greckokatolickiego w podziemiu // Polska – Ukraina. 1000 lat sNesiedztwa. – Т.4. – Przemysl, 1998.
4. Державний архів Івано-Франківської області, ф.Р-389, оп.1, спр.4, арк. 79.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.4648, оп.3, спр.8, арк. 34.
6. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) // Календар "Благовіста", 1998. – Гуруво Іловецьке, 1998.
7. Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ, 1994.
8. Андрухів Ігор. Галицька Голгофа. – Івано-Франківськ, 1997.
9. Державний архів Львівської області, ф.П-3, оп.2, спр.387, арк. 104-106.
10. Ісіченко І., архієп. Історія Христової церкви в Україні. – Харків, 1999.
11. Сапеляк Андрій. Київська церква на слов'янському сході. – Буенос-Айрес – Львів, 1999.
12. Нагаєвський І., о. Католицька Церква в минулому і сучасному Україні. – Філадельфія, 1950.
13. Мартирологія українських церков. – Т II: Українська Греко-Католицька Церква – Торонто – Балтимор, 1987.
14. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах. – Т. 4. Католицизм. – Київ, 2001.
15. Сліпий Й., митр. Історія Вселенської Церкви на Україні. – Т.IV, ч.1. – Рим, 1996. – С.1-ПІ; Архів Служби безпеки України, спр. 87, т. 10, арк.278; т.5, арк.295.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп. 24, спр.4263, арк. 202-205.
17. Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. – Львів, 1997.
18. Центр хранения современной документации России, ф.5, оп.33, д.53, л.1-3.
19. Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хреста Господнього в Бучачі 1712-1996. – Львів, 1997.
20. Баран В. Україна 1950-1960-х рр. – Львів, 1996.
21. Дідула П. Щоб не зрадити ідеї патріархату // Патріархат. – 2002. - №3. – С.12-13.

V.V. Marchuk

THE UKRAINIAN GREEC-CATHOLIC CHURCH UNDER A MANAGEMENT
J.SLIPIYJ IN 40-80S: NATIONAL-SPIRITUAL OPPOSITION TO TOTALITARISM

The article describes the role of Ukrainian Greek-Catholic Church and metropolitan Y.Sliptyj in 40-80 years of the XX century in Ukraine.

С.Й. Кобута

**РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ НАРОДНОГО
РУХУ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ**

Як громадсько-політичне об'єднання Народний Рух України за перебудову (НРУ) не тільки відіграв важливу роль у процесі демократизації українського суспільства, його організації на боротьбу за незалежність України, але й став своєрідним символом епохи національно-визвольних змагань кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття. Тож зрозуміла увага з боку вітчизняних і зарубіжних дослідників до історії виникнення і становлення Руху, яка, в основному, подається за вже традиційно встановленою схемою, започаткованою першими дослідниками проблеми А.Камінським [29], О.Гаранем [26] і продовженою В.Литвином [32], В.Ковтуном [31], Г.Гончаруком [27]. Загальна парадигма цієї схеми виглядає так: ідея НРУ зародилася в письменницьких колах Київської організації Спілки письменників України, створена ними ініціативна група виробила і відстояла перед ідеологічним відділом ЦК КПУ проект програми НРУ, його публікація дала поштовх створенню місцевих організацій НРУ, цей процес завершився установчим з'їздом та прийняттям програми НРУ, після чого Рух перетворився на масову опозиційну до комуністичної влади в Україні громадсько-політичну силу.

Проте історія організаційного формування НРУ ще не знайшла достатнього і всебічного висвітлення в науковій літературі. Залишився поза увагою науковців і регіональний фактор становлення Руху як масової громадсько-політичної сили в західних областях України, де його ідеї були підтримані широкими масами населення. За винятком Г.Гончарука, дослідники майже не звертали уваги на процес практичного створення місцевих організацій, умови та спонукальні мотиви діяльності рядових членів Руху до його оформлення на установчому з'їзді у вересні 1989 р. Тому пропонується аналіз розвитку рухівської справи у західноукраїнських областях має на меті окреслити регіональну специфіку загальноукраїнського процесу утворення НРУ.

Залишається дискусійним питання про витоки ідеї утворення НРУ як масової громадсько-політичної організації на зразок народних фронтів

© С.Й. Кобута